

GRID

Intern faglig debat på Kunstakademiets Arkitektskole, Afd 6

Einig zu sein ist göttlich und gut; woher ist die Sucht denn
Unter den Menschen, daß nur Eines und Einer nur sei?
HÖLDERLIN

Nº 15/16 Februar 2000

Arkitekturens sted som begivenhed.

“Indefra og ud”

XI punkter ved Cort Ross Dinesen og Kasper Nefer Olsen.

I

Problemet: arkitekturens efterslæb

Arkitekter taler ofte om “stedet”. Men hvor står arkitekten selv, når han taler? Hvor er *arkitekturens* sted?

Arkitekturen som fag har i mere end hundrede år haft svært ved at stå ved sig selv. Var den kunst, var den videnskab, var den teknik, var den økonomi, var den politik? Det mindste, man kan sige, er at den har vaklet mellem disse og andre muligheder.

Heri deler den imidlertid blot skæbne med den moderne kunst som sådan, der ligeledes har snoet sig gevaldigt for at være alt mulig andet end lige netop - kunst. Måske er forskellen blot at arkitekturen aldrig kan blive helt så gennemført selvdestruktiv (selv om det kommer tæt på) som de mindre “konkrete” (dvs mindre “funktionelle”) kunstarter. Derved er arkitekturen - trods imponerende avantgarder - kommet lidt “bagefter”, og ses undertiden hævde en besynderlig identifikation af dilettantisme, folkelighed og “tradition”, som i sin naive selvtillid ikke hæver sig meget over hvad man kender fra popmusik eller trivallitteratur (“tradition er klamphugger”, som den østrigske komponist Gustav Mahler så malende udtrykte det).

Hvor den “rene” kunst, takket være åbningen i 80’ernes æstetiskdiskussion, omsider er nået frem til det punkt hvor den kan hævde *sin egen, autonome diskurs*, uden krykker eller proteser, har arkitekturen endnu ikke helt fundet ud af om “æstetik” blot er det samme som ornamentik, *finish*, det “lækre” ved stoffet osv, eller om det muligvis stikker dybere (om det fx har noget mere grundlæggende med *kroppen*, som et irreduktibelt arkitektonisk referencepunkt, at gøre?).

Arkitekterne vil derfor sikkert foretrække at fortsætte deres søgen mod et - måske et hvilket som helst - andet sprog at holde sig til end det som måtte være arkitekturens eget: med “økologien” som det sidste, dugfriske forsøg.

Hvad der viser sig i praxis, er imidlertid at *ligegyldigt hvilket sprog arkitekten taler, svarer det ikke til det sted, han står*. Det siger med andre ord ikke noget om stedet: det siger blot noget om måden, han står på. Det siger at han ikke står særlig godt dér.

Det kunne komme an på en prøve. *Byg en arkitektonisk form i 1:1, uden historiske, politiske, "æstetiske", osv, forudkodninger, og placér arkitekten i den.* Hvad vil han sige, hvis han bliver tvunget til at stå på arkitektur og intet andet? Spørgsmålet vil da stille sig i sin allermost "rå" form: Hvad er arkitektur? Er alt hvad der er bygget, arkitektur? Hvis ikke, hvem afgør da - og hvorledes - om det byggede er arkitektur?

Det afgør vi ved at udpege det som i sin fremtræden rummer *udtryk, hvorudfra der kan tales (om) arkitektur.*

Dette forudsætter, på den ene side, at de erfaringer, vi gør os, kan deles med *andre*, samtidig med at der, på den anden side, opstår det paradoks at arkitekturens autonomi i denne fremtræden ikke blot har mistet en umiddelbar repræsentation af verden som stof (bortset fra den rene *præsentation: dette* er arkitektur), men samtidig (netop derfor) i mødet indskrives i iagttagerens verden og så at sige bliver et vindue til verden. Nok sætter *templet verden på jorden*; men dens fremtræden og dens analogi til kulturens konstrukt peger på en æstetisk mangfoldighed, som bevirker at arkitekturen indsættes i en subtil rolle (jvf. kunsten i øvrigt) der tilbagevendende, uafsluttet, uløseligt, handler om eksistens og ikke-eksistens: som værk rummer og beskriver det sin egen horisont samtidig med at det i mødet kalder på en tolkning, der åbner denne på ny ved på den ene side at rumme en generel erfaring, på den anden side at *kræve en refleksion*. Mødet bliver uadskilleligt fra det at udforske arkitekturens fremtræden og dens vilkår. Netop den iboende generalitet og en økonomiserende æstetik medfører et *behov* for tolkning eller udlægning baseret på en særlig erhvervet *erfaring* eller en i mødet udviklet optik. Denne på én gang direkte, forudsætningsløse tilgang til og samtidig indirekte omgang med arkitekturens fremtræden skaber så det dobbelte paradoks: på den ene side et "apriorisk" behov for en forankring eller tærskel eller ramme mod verden; på den anden side en forståelse af dette sted ikke som kontekst, men som *begivenhed* der finder sted: et *her*, som en fæstnelse - et Arkitekturens sted.

II

Arkitekturens forspring

Skal vi nu ikke blot se bagud, men også frem, må vi imidlertid sige at "kunstens autonomi" ikke har været en ublandet fordel for den. Den egne diskurs, som kunsten "manglede" i trange tider (under presset fra den politiske totalitarisme, eller massekulturen), har den omsider fået; men nu tjener den måske blot til at fastholde kunsten i en *isolation* som den allerede aner et kommende desperat behov for at bryde ud af.

Arkitekturen kunne måske skyde en genvej her. Dens hidtidige sprogløshed, dens "talefejl", kunne komme den til gode: i stedet for, med vanlig forsinkelse, at indtage diskursive positioner, som den øvrige kunst allerede er i færd med at forlade igen, kunne den gå direkte (tilbage) til sagen. Det kræver utvivlsomt en uvant disciplin; men lad os ikke på forhånd afskrive muligheden.

Arkitekturen må indse at selv om den, i en vis forstand, har hele sin virkelighed i "detaljen" (arkitekturkritik er, karakteristisk nok, altid at slå ned på den "kiksede" detalje der læses som symptom på at en helhed, som der ikke kan tales om som sådan, er bristet), kan arkitekturens sprog ikke blive ved med at tage udgangspunkt i dette eller hint opprioriterede *delaspekt* - lys, eller form, eller funktion, eller økonomi, eller tilgængelighed, eller økologi - i bedste fald med en selvdementerende forsikring om "at andre aspekter naturligvis også må inddrages".

Med fare for at lyde letkøbt, vil vi sige at arkitekturen, i sin diskurs, må tage konsekvensen af at være en byggende praxis: *også arkitekturens diskurs må bygges op*. Det indebærer at *artikulere del og helhed samtidig*; det indebærer at *gøre rede for stedet*, men ikke som noget "yderligt", ud over bygningen selv; det indebærer, med andre ord, *et forhold 1:1 mellem værk og diskurs*. I virkeligheden er det dét der er autonomi, og ikke den rutinemæssige recitation af abstrakte manifeste, historiske lovmæssigheder, eller fundamentalistiske dogmer.

III

Gulv

Det bebyggede areal er aldrig identisk med den jord, der kan trædes på: gulvet. Gulvet er ikke det samme som fundamentet. Ikke desto mindre er det muligt at gulvet er det fundamentale. Gulvet er fundamentet

betragtet "indefra og ud". Lægger vi fundamentet "udefra og ind", melder sig straks vilkårligheden: skulle vi denne gang lægge et kvadrat, eller et modulært rektangel, der på forhånd deler rummet ind, praktisk? Eller skulle vi være subtile, og lægge ud med det gyldne snit, en cirkel, eller - helt vildt - en femkant? Det kommer selvfølgelig an på hvad vi vil. Men hvad vil vi?

At fundamentet nødvendigvis lægges først, må ikke forlede os til at opfatte det som en én gang givet "ramme" for det som siden rejser sig. I virkeligheden *afsættes* gulvet - den jord der kan trædes på - *af den samlede form*, - på omtrent samme måde som en sti afsættes i omverdenen af det væsen, der betræder jorden, eller et leje af det væsen, der ligger på den. Vort første udkast til en "plan" for en bygning, der nok i udkastet nedfældes og fastlægges, men ikke herefter "står" som et ufravigeligt grundlag - snarere som udtryk for et møde og en seen af muligheder for hvad det kunne finde sted, her, er derfor højst foreløbigt: der må lægges til og trækkes fra efterhånden, og hvis planen til sidst ikke svarer til rummet "over" den, er planen gal. Dette er den eneste måde at komme om ved vilkårligheden. Selv griddet, som kendetegner den modernistiske minimale arkitektur, viser netop kun de rene betingelser for den geometriske orden, som ordner den visuelle fremtræden således, at denne kan erfares fra skiftende positioner, gennem kroppens taktile sansning. Dermed er også sagt at gulvet ikke er *rammen* for bygningen. Men hvorledes "svarer" gulvet da til bygningen i det hele taget? Forholdet 1:1 er, modsat hvad man kunne tro, ikke enkelt: der må regnes med *modaliteter*: det frie, det overdækkede, det passable, det utilgængelige, det omkringliggende, det indesluttede, det overskuende...

IV

Idé (ekkurs)

Idé vil sige: synliggjort, skinbarlig, umiddelbart fattelig tanke (græsk *idea*, jfr latin *video*). I skyggen af Platon har vi efterhånden fået en lovligt asketisk forestilling om idéen som en "abstraktion", en slags skelet uden kød, noget man med besvær læser ud af det færdige værk, - hvis vi da ikke lammes af tvivlen på om den overhovedet er der. Men idéen må være mere end det: den må ikke bare "gennemsyre" projektet, den må være ét med projektet. Forholdet idé:værk må være 1:1, ikke 0-komma-et-eller-andet :1 (hvad der altid vil ende med 0:1: idéen "blev væk" undervejs). Idéen - dette gælder i hvert fald den arkitektoniske idé - må finde sin *fuldstændige* artikulation i det afsluttede værk, og først da (det er derfor, vi i kritikken slår ned på det vilkårlige, det "påklistrede"; - i virkeligheden var det dét, Loos mente med sin kritik af ornamentet: ikke at arkitekturen skulle være spartansk eller uskøn, men at *det æstetiske må være ét med idéen*. - Kan nogen virkelig tro at Loos ville sympatisere med dilatationsfugen?). Æstetikken er i sig selv uden begreber: den udtrykker alene en "lystfølelse" (Kant), og sætter sig som sådan ud over det begrebsmæssige. Når vi i anden omgang alligevel kommer anstigende med et begrebsapparat, en særlig optik, en "analyse", udtrykker dette blot vort behov for at relatere vor erkendelse til værkerne.

V

Væg

Hvis gulvet ikke kan reduceres til "planen", i dens foreløbighed, kan væggen endnu mindre reduceres til planens "oprejsning". Hvis gulvet dybest set er bygningens afslutning, det der kommer "sidst", er væggen det der kommer "næstsidst". Væggen slutter *til* gulvet - snarere end at sluttes *med* loftet (som om lofthøjden var en *begrænsning*, der pragmatisk standsede væggenes vilkårlige himmelflugt). Væggen tilhører rummet: hvor rummet vil åbne sig, må væggene vige; som flader åbner og lukker de sig og fører os ind, skaber et indre der, om muligt, kan bebos. *Døren* er det mest uundgåelige eksempel på de modaliteter, som også væggen følgelig må have, men ikke det eneste: det er således ikke sikkert at væggen skal "stå" på grunden; det kan meget vel tænkes at den må "hænge". Væggen er lige så lidt udfyldelsen af en ramme givet med "opstalten", som gulvet er udfyldelsen af en ramme givet med planens. Ikke desto mindre sammenfører arkitekten uophørligt planer og fag, af rammer, der vender forskelligt: *Rammerne og deres sammenføjninger bærer sammensætningen af sansninger, holder figurerne oppe, går i ét med deres egen opretholdelse, deres egen fremtræden. Dette er siderne på sansningens terning* [1]. Og alle denne "ternings" sider er ligeværdige: arkitekten kan lukke himlen ind gennem en sprække foroven, javist; men med nøjagtig samme ret kan han lukke jorden ind gennem en sprække forneden.

[1] Gilles Deleuze og Félix Guattari: *Hvad er filosofi?* 1991.

VI

Loft

Loftet er blevet kaldt "en væg mod himlen", - hvilket i det mindste er at foretrække frem for at opfatte det som et *gulv* mod himlen. Hvis arkitekturen - som ren statik betragtet - er en ophævelse af tyngdekraften (med tyngdekraftens egne midler), må i det mindste loftet vidne om dette: ikke ved at hænge og tynde, men ved at løfte eller, om man vil, "lufte" (*loft* er, etymologisk, samme ord som *luft*). Ikke uden grund har tidligere tider bemalet loftet med himmel eller luftigt løvhang - en fingeret filtrering af lyset, måske sågar en synliggørelse af det uendelige. I moderne, ikke-repræsentativ arkitektur må tyngdens ophævelse bringes til at fremtræde med andre midler, og andre "horisonter". Den må indgå i et spil, der handler om at gøre de mangeartede *usynlige kræfter* sanselige.

Også loftet har derfor modaliteter: det spiller fx en rolle, om det er loft mod himlen, eller blot et loft mod et højere gulv. I det første tilfælde vil styrkeforholdet endeligt/uendeligt kalde på en eller anden form for "kuppel"; i det andet tilfælde udtrykkes forholdet endeligt/uendeligt måske tværtimod bedst ved en "strengt plan" flade.

VII

Foring

I arkitekturen findes ingen neutrale, "ligeplatte" flader. Enhver mur har en ikke-geometrisk, betydningsmæssig (semantisk) "krumning": enten "konveks", frastødende (en mur, som kroppen fx vil gå langs med, for at søge en åbning, men nødt til læne sig op ad), eller "konkav", indtagende (en mur som man fx vil stille et møbel op ad). Modernismens nøgne væg er snarere et forsøg på at fralægge sig ansvaret for denne dimension, og overlade det til "brugeren", end den er udtryk for den "ærlighed" der måske selv foresvæver den. Omvendt er *foringen* en metode der tager udgangspunkt i at *enhver indre væg er semantisk konkav*, hvis intet andet fremgår (fordi bygningen er en "beholder"), men at tilstedekomsten af et *rum* kræver et *spil mellem det konkav og det konvekse*, og altså ikke kan lade det blive ved den nøgne indervæg. Foringen er en synlig og konceptuel fordobling af indervæggen, som - uden nødvendigvis ligefrem at trække den ydre verden indenfor, som hos Frank Lloyd-Wright - gør visse indervægge, eller partier heraf, konvekse, og dermed "afsættende" et *positivt* rum inden for murene, hvor rummet ellers kun bestemmes negativt, som begrænsning.

Foringen - artikuleringen gennem profilering, af form og materialer - udvirker at blikkets bevægelse søger en fæstelse i rummets afgrænsning og overgange, og det er gennem disse overgange - denne *ornamentering* (ikke forstået som "udsmykning", men som udfoldning af væggene) - at arkitekturen gennem en sammenføjning af plan og snit griber, afgrænser og udpeger, og således sammensætter sansningen.

I denne afgrænsning eller udstrækning af rummet skabes *stederne*. Ved at behandle disse steder som områder med potentielle muligheder og karakterisere disse, opnås flertydige, men ikke desto mindre positive, forestillinger om hvad der *kunne* finde sted: foringen udtrykker boligens mange mulige anvendelsesformer; den tager højde, på forhånd, så vidt det overhovedet er muligt, for beboerens i sidste ende uforudsigelige mangfoldighed af behov.

Her møder man således overlappende rumtyper og udpegede steder: mødet gives en bogstavelig dybde gennem mørket, afgrænsningens opsugen af rummet; hér findes nichen til kroppen og et sted som talens rum.

Gennem foringen antydes møblet, og gennem dens viklinger, i dens spaltninger, peges på sammenkitningen med en række basale tekniske anlæg og behovet for kropsnær kontakt til indretning.

Ornamenteringens evne er således ikke mindst en nedsættelse af blikkets hastighed: gennem ornamenteringens vendte af blikket, gribes hånden og lyset viser formerne.

Netop lysets vandring over formen og blikkets egen tid, når den afsøger genstanden, bringer *tiden* ind i iagttagelsen. Tiden sættes i stå gennem sublimeringen af øjeblikket. Kunne det tænkes at den egentlige ornamentering, indsat i sin fulde skalamæssige rolle, bestod i en sammenføjning af uensartede tidsligheder og netop dermed udgjorde en sammenkitning af energier, informationer, til rums-uligheder? Hvad ville der ske hvis vi ophørte med at tale om det metriske rum og alene talte om komprimerede energier og taktile informationer som *foringer*?

VIII

Vindue

At betragte vinduet som et hul i muren, er virkelig for trist - som om en komplet lukket kasse var det naturlige udgangspunkt. Det var allerede bedre, hvis man omvendt betragtede en komplet *åben* kasse som udgangspunkt: som om de uigennemsigtige partier af væggen var partielle skodder. Men bedst er det hvis vinduet ikke ses som noget "brud" med væggen, men som en del af dens artikulation. Vinduet bliver på den måde en slags komplement til foringen: hvor foringens operation er en "tilfoldning" (1+1), skyldes vinduet omvendt en "fracfoldning" (1-1). Det vil måske her være tilladt kort at berøre en analogi til det organiske: øjet bliver jo faktisk ikke til ved en "udskæring"; hele dets subtile morfologi opstår ved at et område (egentlig blot et enkelt punkt) af huden trækkes ind, hvorpå en række sindrige foldninger frembringer synsorganet med dets linse, blænde, beskyttelseslåg, osv. At vinduet, som arkitektonisk "øje", synes at skulle opfylde endnu flere funktioner (lysindtag, udluftning, afskærmning mod fremmede blikke), gør ikke en artikulation af tilsvarende subtilitet mindre påkrævet. I stedet for at være en underordnet detalje, som overlades til sammenstødet mellem disparate håndværksfag og i sin fysiske udformning blive derefter - et "sår" hvor trafikken af væsker, miasmer og smittekim, er ude af kontrol - kunne vinduet blive en prøvesten for formgivningens evne til at samle en mangfoldighed i én singularitet.

Ligesom imidlertid det biologiske øje ikke blot er et sanse- eller indtryksorgan, men har mindst lige så stor - hvis ikke større - betydning som "udtryksorgan", kan vinduets betydning i arkitekturen ikke reduceres til noget blot og bart informationsmæssigt. Når et hus uden vinduer er så fremmedartet en forestilling at den nærmest har noget inhumant ved sig (således at vor tids kraftværker straks bliver monumentale, overmenneskelige og "sublime"), er det fordi vinduet, som formidler af det indre og det ydre, er den vigtigste faktor i bygningens indtagelse af stedet, - i begge ordets betydninger: som "tagen-ind" og som "erobring". En bygning uden vinduer er ikke blot "blind" for lokaliteten, i den betydning at den ikke er tilgængelig indefra: den kan heller ikke udfylde et sted. En bygning uden vinduer kan ikke "stå" i verden; den "synker" (måske rammes også et rent glashus af denne logik?). Vinduet er, i sin skrøbelighed, et synligt udtryk for, med en metafor fra fysikken, at aktion og reaktion modsvarer hinanden, at bygningen har åbnet sig for stedet og stedet for bygningen.

Således ses vinduet ikke med urette som det arkitektoniske element, der artikulerer bygningens særlige fysiognomi og som sætter rammen om dens repræsentative fremtræden. Det indfører en forskydning fra elementernes nytteværdi og en forskelsskaben, der introducerer skalaen i arkitekturen.

Denne "organisering" af bygningen - hvor det uendelige trænger sig på gennem boligens åbning og lader lyset slå ind i bygningen, samtidig med at den som bygningsmasse spaltes, udhules, ved kroppens indtrængen, besiddelse - skaber en sammenkædning af skalaerne, det største med det mindste, og dermed (når der tales bolig) en mulig forsoning mellem behovet for den totale egeniscenesættelse: værelse, og visheden om en indskrivning i en større socialitet: til-værelse. Her mødes den mindste og største skala som en *sammenfletning af blikke*: på den ene side søgen efter overblik og besiddelse, på den anden side fornemmelsen af at blive iagttaget af noget udenfor værende.

Hvorledes ville arkitekturen blive beskrevet, hvis vi ophørte med at se skala som en blot analytisk udskillelse af relationer på forskellige niveauer - genstanden/rummet, det lokale/det regionale - og i stedet så den som fletværker af mangeartede relationer, der i et kontinuum sammenvæver fremtrædelsesformerne og dermed skaber udtryksmæssige distinktioner gennem fortætning og udtynding i det kompositoriske?

IX

Sted

Stedet er, med andre ord, først blevet til i og med værket: indefra og ud. Som filosofen Heidegger skriver, med broen som eksempel: "Broen spænder med lethed og styrke hen over floden. Det er ikke således at den forbinder to bredder, som allerede var der: det er først idet broen danner overgang, at de to bredder træder frem som bredder. Broen lader de to ligge over for hinanden på en særlig måde; den ene bred stikker af mod den anden gennem broen. (...) Således kommer broen ikke til at stå et allerede givet sted; men det er omvendt ud fra broen selv at stedet først opstår". Dette gælder naturligvis for enhver bygning. Heideggers tanke var måske endda lettere at vise ud fra fx et hus; men selv om broen, for en overfladisk betragtning, ikke har noget "indre", er også den et eksempel på stedet virker "indefra og ud": "Broen er et sted. Som en

sådan ting tilsteder den et rum, hvori jord og himmel, de udødelige og de dødelige er ladt ind. Det rum, som tilstedes af broen, indeholder mange forskellige pladser, i forskellig nærhed og fjernhed fra broen" [2].

Dette afklarer måske ikke ligefrem selve det spørgsmål om arkitekturens sted, som vi indledte med at rejse, men peger i det mindste på hvor den gængse forståelse af det sted, vi bygger, kan tænkes at rumme en misforståelse. For betragter vi netop ikke sædvanligvis stedet "udefra og ind"? Vi ser det an, i dobbelt forstand, fra et punkt - perspektivisk og som et univers: hér er vi i et historisk bycentrum; dér er vi i en birkeskov i Finland: vor arkitektur må rette sig herefter! Men hvis stedet først bliver til gennem bygningsværket, er det en bagvendt måde, som ikke kommer ud over rent *udvortes* betragtning af *såvel* stedet *som* bygningen. Vi fortolker *lokaliteten* som om den allerede var *stedet*, i arkitektonisk forstand; men derved svigter vi begge dele. Igen fralægger vi os ansvaret, under påskud af at søge renhed og autenticitet. Det er meget tænkeligt, at vi kun ved at tænke stedet indefra og ud - dvs. arkitektonisk, ud fra arkitekturens primat - yder lokaliteten dén retfærdighed, som den gode vilje tilstræber. Måske vil i virkeligheden *én og samme* arkitektoniske form, omhyggeligt udtænkt, og derpå placeret, med samme "udtryk", i det historiske centrum *såvel som* i birkeskoven, være den der åbner sig bedst muligt mod *begge* disse lokaliteters særpræg og samtidig kommer omkring det betydningstab, som en reference til lokaliteten søger at eliminere ved at referere fx geometrisk. Den arkitektoniske tale om kontekst som betydningsmæssig forankring peger snarere på en opfattelse af "ikke-steder" gennem kroppens og sansernes retten sig mod en flerhed af former for visualisering af rum som flerhed af spatiale udstrækninger, og som ikke-målelige rum. Arkitekturen indtræder gennem fletværker i hastige udvekslinger mellem territorier og står samtidig alene tilbage i en oplyst permanens.

Boligen indgår således i mere end én forstand både i den stadig accelererede informationsstrøm, der bringer mange lokaliteter ind og som krydser dens rum, som ét punkt, et afkoblet sted, og samtidig som et sted koblet til universet.

[2] Martin Heidegger: "Tænke, bygge, bo", in: *Ordet* (4 forelæsninger, på dansk ved Kasper Nefer Olsen), København 2000.

X

Gang

Gangen - korridoren, dvs "løbet" - er nok kun i anden omgang betegnelsen for et langstrakt forbindelsesrum, uden anden funktion end at sideordne de øvrige rum rækkevis. Gangen er naturligvis først og fremmest menneskets - vi siger her: *kroppens* - *gang* gennem boligen som helhed; det handler ikke her om "hurtigst muligt" at nå frem til målet, men om at indtage - eller udsætte sig for - boligen i dens helhed. Gangen *tager tid* (en pistolgang "tog" engang den tid, der adskilte herskab og tjenestefolk; den iscenesatte skellet mellem dem der havde for meget tid, og dem der ikke havde tid nok; i dag, hvor herskabet må betjene sig selv, er den bare "spild" af tid!); men det er en tid som gives igen hvis boligen er tænkt som én gang. Det handler ikke om at gøre boligen til "det skøre hus", en odysse af tilrettelagte "oplevelser" eller metafysiske lærestykker, men om at medtænke den tidlige forskydning i de rumlige artikulationer: entréen må have sin tid, såvel som opholdsrummet og soveværelset. De rumlige betydninger ligger måske her tættere på de tidlige end vi sædvanligvis er opmærksom på: begreber som "ophold" og "passage", hvormed vi skelner forskellige slags rum, er samtidig mål for gangens kvalitative tid.

XI

Byggeklods

Arkitekturen frembringer et værk som efter sin natur er endeligt, men ikke desto mindre altid har med uendeligheden at skaffe. Det er en "byggeklods" i den forstand at det altid, som en ion i kemien, må indgå i en sammenhæng større end den selv. Byggeklods må være *fitted for* ikke bare én sådan sammenhæng, men så mange som muligt. Det spørgsmål som Louis Kahn kunne stille murstenen, bygningens enkleste element, må stadig kunne stilles den færdige bygning. Bygningsværket må aldrig blot være et svar, én "løsning" - som om der ikke var yderligere at tilføje: som værk optræder det gennem sin autonomi mere som et fragment, der ikke blot "lægger sig til", men som snarere overlapper, delvis skjuler og samtidig stedse fremkalder sin betydningsmæssige kontekst i en bogstavelig transparens af stadig ombyttelige referencer.

Som fragment, fordi det udgør en koncentreret forestilling med centrum i sig selv og ved at give afkald på enheden muliggør nye forbindelser, som ikke søger at undgå helheden, men at overgå *det hele*.

Fragmentet - programmet/værket - udgør en udpegning: ligesom man selv må se det af den anden udpegede, og fylde det med sin egen anskuelse for derigennem at kunne nyde det, således må man *selv* se den krop, der kaster *sine skygger*. At relatere kroppen til arkitekturen, henleder opmærksomheden på forskellen mellem den ydre fremtræden som overflade, hud, og som fortættethed, knogle, og den indre fremtræden i form af passage, rum. Et arkitektonisk forhold, som barokken bl.a. peger på med sin uendelige glidninger af overflader, der i særlige skæringer fortættes i knoglelignende udkrængninger. *Her erfares det moderne brud mellem krop og arkitektur ved en forskydning af centrumet uden for kroppen.*

Udgangspunktet kunne da beskrives som dette: at se den byggede model som en "sten", som en masse. Denne masse sættes her, og gennem dette peges der ud på en kontekst. Modellen sammenbinder og knytter en sammensathed af rumligheder til et "her".

"Massen" svarer som arkitektur på dette ved gennem skalaen at sætte en afgrænsning mellem det uendelige og det endelige.

Gennem spaltningen af massen introduceres menneskekroppen, gennem døren og trappen. Kroppen som måleapparat og synet som iagttagende kroppens stående position og udstrækningen af blikket.

Her er det flertydige rum, med de mange åbninger og veje, det vi genkender. Gennem spaltningen oprettes der steder for boligens handlinger.

Almindeligvis vil man se disse i en bolig som rum, der uanset type peger på funktionssiden og som søger at kvalificere dem gennem udformningen. I modellen *Boligen indefra og ud* sammenflettes rumlighederne derimod således at deres afgrænsning oprettes gennem deres karakter af steder, og i kraft af bevægelsen mellem disse oprettes punkter hvorfra orienteringen fremtræder som valgmuligheder. Her er ingen dør, ingen rumlige barrierer og andre indbyggede kontrolforanstaltninger. Derimod indskrives det sociale som en modulering i massen gennem fladen og rammens profilering - en vending, der gennem en komprimering/fortætning i det kompositoriske søger at forfine sansningen. Her tænkes altså ikke på materialets "æstetiske" fremtræden, men på en "levet" sansning der indbefatter boligens ritualer: det at spise, sove, bade, etc.

Denne afvisning eller tilbagetrækning fra boligens specifikke indholdsside betyder ikke at funktionen i arkitekturen eller relationen til indholdet ikke er relevant. Den skal ses som en markering af at arkitekturen, og her tænkes ikke blot på modellen *Boligen indefra og ud*, må relatere sig til forestillingen om en bolig, således at den ikke blot synliggør et indhold, men søger at skabe en dybde, dvs at rumme og skabe forestilling om mere end blot det synlige ved at tage højde for at ikke alt er synligt. Dvs skabe en rumlighed, der byder sig til og som aktivt indvirker på forestillingen om en mulig besiddelse.

Artiklen udgives til maj i en bog, der omhandler Projekt 1:1: *Boligen - indefra og ud*.

Bogen har bidrag fra bl.a.:

Henrik B. Andersen, Morten Stræde, Morten Daugaard, Henrik Reeh, Henrik Oxvig, Carsten Thau, Boje Lundgaard, Gregers Algren Ussing, Jens Arnfred, Kisten Birch, Merete Mollerup, Bo Plantin, Claus Bech Danielsen samt tekster og tegninger m.m. fra projektet.